

VIII

Landbouwvoorlichting en onderwijs als onderdelen van de koloniale welvaartspolitiek

GÉ H.A. PRINCE

1. Inleiding

In een boek dat in 1998 verscheen erkent de auteur, de Australische economisch-historica Anne Booth dat na 1900 en vooral vanaf 1930 het Nederlandse koloniale beleid een omslag meemaakte. Niettemin verklaart zij in de conclusie: “The Dutch administration failed to produce the sustained improvements in living standards which were the goal of the ethical policy, (...)”.¹ De verwijzing naar levensstandaard maakt duidelijk dat hier bij verwijzing naar de ethische politiek met name op de welvaartspolitiek geduid wordt. Hieronder wordt verstaan een reeks van maatregelen die tot doel hadden de welvaart van de Indonesische bevolking te verhogen. De uitspraak van Booth nodigt ertoe uit de intrinsieke waarde van de toen genomen maatregelen te onderzoeken. In het volgende wordt daartoe een poging gedaan. Niet het gehele pak aan maatregelen wordt onderzocht, maar alleen de overheidsinspanningen op het vlak van de landbouwvoorlichting en landbouwonderwijs. Een voor de hand liggende manier om de landbouwvoorlichting te evalueren zou bestaan uit een poging te berekenen in welke mate de landbouwproductie dankzij die voorlichting toegenomen is. Dat gebeurt hier niet. De aandacht wordt gevestigd op de denkbeelden die ten grondslag lagen aan het beleid van de landbouwvoorlichtingsdienst. Welke ideeën leefden bij de oprichters van de Landbouwvoorlichtingsdienst, bekend als de LVD, en bij de vormgevers van het landbouwonderwijs, en welke ontwikkeling is te herkennen in die denkbeelden. Hoe serieus waren de voorlichters met hun taak bezig en welke ruimte kregen ze binnen het koloniale beleid. Door het beleid van de LVD te toetsen aan naoorlogse moderne benaderingen zoals die binnen de discipline voorlichtingskunde

1 Anne Booth, *The Indonesian economy in the nineteenth and twentieth centuries; A history of missed opportunities* (Basingstoke en Londen 1998) 330.

zijn ontwikkeld, kan een en ander gezegd worden over de ‘opportunities’ van de landbouwvoorlichting. De LVD is opgericht in 1910. De periode die in beschouwing genomen zal worden is die van de decennia tussen 1900 en 1942.

2. De instelling van de Landbouwvoorlichtingsdienst

In 1901 werd in de troonrede verklaard dat Nederland verplicht was geheel het Regeringsbeleid te doordringen van het besef dat Nederland tegenover de bevolking van de gewesten in de Indische archipel een zedelijke roeping had te vervullen. “In verband hiermee”, zo sprak de koningin, “trekt de mindere welvaart der Inlandsche bevolking op Java Mijne bijzondere aandacht. Ik wens naar de oorzaken hiervan een onderzoek in te stellen”.²

Dat laatste is inderdaad gebeurd. Op korte termijn, in 1904, verschenen drie rapporten die alle betrekking hadden op de economische toestand van de bevolking van Java en Madoera.³ Ook werd een commissie ingesteld die een diepgaand onderzoek naar de verslechterende welvaart van de Indonesische bevolking moest instellen. In 1914 publiceerde die commissie een rapport van 35 banden, meestal het ‘Mindere welvaart-rapport’ genoemd.⁴

Het beleid dat op deze constatering van ‘mindere welvaart’ volgde, is de geschiedenis ingegaan onder de naam ‘ethische politiek’. Het ging daarbij vooral om het besturen van Indië in het belang van Indië. Omdat het begrip ‘ethische politiek’ in de loop der tijd niet éénduidig is ingevuld, wordt de aandacht hier beperkt tot één betekenis van ‘ethische politiek’: het op de Indonesische bevolking gerichte welvaartsbeleid.⁵ Het gaat hierbij om de doelstelling een welvaartsvergroting te bewerkstelligen, om een doelstelling die economisch van aard is.

Voor het beleid werd aanvankelijk 30 miljoen gulden gereserveerd. In eerste instantie kostte het moeite om een goede besteding te vinden. Omdat de zorg voor

2 Geciteerd in: P. Creutzberg, ed., *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië; capita selecta; Een bronnenpublikatie*. Eerste stuk (Groningen 1972) 173.

3 C.Th. van Deventer, *Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera* ('s-Gravenhage, 1904); D. Fock, *Beschouwingen en voorstellen ter verbetering van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera* ('s-Gravenhage, 1904); E.B. Kielstra, *De financiën van Nederlandsch-Indië* ('s-Gravenhage, 1904).

4 *Onderzoek naar de mindere welvaart der inlandsche bevolking op Java en Madoera* (Batavia, 1904-1914).

5 E. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten; Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877-1942* (Utrecht, 1981), 182. Elsbeth Locher-Scholten onderscheidt een viertal betekenissen voor Ethische politiek, waarvan er één ingevuld kan worden als een op de Indonesiër gericht welvaartsbeleid.

infrastructuur en voor irrigatie al in het laatste kwart van de negentiende eeuw geïntensiveerd was, konden voor die sectoren vrij gemakkelijk projecten voorgesteld worden. De voorbereiding van andersoortige projecten vergde meer voorbereidingstijd, omdat specifieke expertise meestal ontbrak. In een briefwisseling tussen de minister van koloniën (Idenburg) en de Gouverneur-Generaal in Nederlands-Indië (Rooseboom) in 1904 werd behalve over irrigatie en de aanleg van wegen ook uitvoerig gesproken over migratie van Java naar de Buitengewesten, over landbouwkrediet, bevordering van nijverheid en van paarden- en veeteelt, steeds in het licht van de uitvoering van de welvaarts-politiek.⁶

De bevordering van agrarische productie als zodanig werd niet besproken. Dat was opmerkelijk omdat in 1902 diezelfde Gouverneur-Generaal Rooseboom in een briefwisseling met de toenmalige minister van koloniën (Van Asch van Wijck) geschreven had: “Wanneer men zich de vraag stelt, wat is op het oogenblik het voornaamste middel van bestaan, de belangrijkste bron van inkomsten van de ingezetenen dezer gewesten, dan moet het antwoord ongetwijfeld luiden: de landbouw”.⁷ Deze constatering van Rooseboom mondde in diezelfde brief uit in een pleidooi voor de oprichting van een departement van Landbouw. Rooseboom wees erop dat de behartiging van de landbouwbelangen van de Indonesische bevolking toen nog bij het Binnenlands Bestuur berustte, terwijl daar toch geen grote deskundigheid verwacht mocht worden.⁸ De directeur van ‘s Lands Plantentuin, M. Treub, had een nota opgesteld ter ondersteuning van de instelling van het Landbouw-departement. Omdat hij steun gevonden had bij de Gouverneur-Generaal kreeg Treub de gelegenheid zijn ideeën uit te voeren, ondanks bezwaren van de kant van het Departement van het Binnenlands Bestuur. Treub had steeds een technisch departement voor ogen waar onderzoek de hoofdbezigheid zou gaan vormen en dat om die reden dan ook opgebouwd zou moeten worden op de basis van ‘s Lands Plantentuin. Met het oog daarop had Treub in de jaren 1902-1903 al voorbereidende stappen gezet. Van belang is in dit verband het initiatief tot de oprichting van het Proefstation voor Rijst en Tweede Gewassen dat onder de leiding van J. van Breda de Haan geplaatst werd.⁹

Voor de inheemse bevolking gold dat met name de geweldige bevolkingsgroei op Java een schaarste aan voedingsmiddelen veroorzaakt had. Bevordering van migratie van Javanen naar de Buitengewesten werd als één van de oplossingen gezien, maar verbetering van de voedselproductie als een belangrijker. Het behoorde traditioneel tot de taak van het Binnenlands Bestuur om toe te zien op een

6 Creutzberg, *Ekonomisch beleid*, eerste stuk, briefwisseling Gouverneur-generaal Idenburg en minister Rooseboom, 4 maart en 23 mei 1904, 178-216.

7 Creutzberg, *Ekonomisch beleid*, eerste stuk, document “Gouverneur-generaal Idenburg aan minister van koloniën Van Asch van Wijck”, 14 april 1902, 277-282, aldaar 277.

8 Ibidem, 279.

9 T.F. Rijnberg, *'s Lands Plantentuin, Buitenzorg 1817-1992* (Enschede 1992) 75.

goede voedselproductie, maar het werd steeds duidelijker dat de landbouwkennis van de ambtenaren van het Binnenlands Bestuur -generalisten als ze waren- tekort schoot om hen in staat te stellen deskundige adviezen te geven. Een nieuw departement van Landbouw kon die belangrijke taak op zich nemen. In 1905 werd het betreffende departement ingesteld met Treub als eerste directeur. Treub gaf prioriteit aan onderzoek ten behoeve van de verbetering van de rijstproductie en van de verbouw van tweede gewassen, onderzoek dat rechtstreeks nut op zou moeten leveren voor de inheemse landbouw. Het landbouwkundig onderzoek kreeg hiermee een geweldige impuls.

In de latere officiële briefwisseling kwam al spoedig een ander aspect van de landbouwverbetering ter sprake. Minister Fock had er in 1907 bij de bespreking van de ontwerp begroting voor het nieuwe departement van Landbouw voor gepleit verder te gaan dan vooral onderzoek. J. van Breda de Haan, toen inspecteur van de inlandsche landbouw, kreeg opdracht een nota samen te stellen "(...) over de wijze, waarop maatregelen zijn te nemen ten nutte van den landbouw der inlandsche bevolking op Java en Madoera".¹⁰

Van Breda de Haan pleitte er in feite voor om landbouwvoorlichting op te zetten. Op dat moment werd de toepassing van onderzoeksresultaten bevorderd door het inrichten van demonstratievelden, waar getoond werd hoe met andere zaadkeuze en andere bebouwingsmethoden de opbrengst kon worden verhoogd. Aan de demonstratievelden waren Indonesische ambtenaren, mantri's, verbonden die aan de landbouwschool in Buitenzorg een opleiding gehad hadden. Het was gebleken dat door mantri's met voordrachten de uit te dragen boodschap naar de boeren te laten brengen, de interesse van de boeren voor vernieuwingen gewekt werd. Van Breda de Haan stelde voor 'inlandsche landbouwleraars' aan te stellen, te rekruteren uit de streek waar zij werkzaam zouden zijn. Europese deskundigen zouden leiding moeten geven aan de landbouwlerearen. De zo ontstane instelling zou logischerwijs onder het departement van landbouw vallen. De voorstellen werden door Treub becommentarieerd. De aanstelling van 'inlandsche' landbouwlerearen stuitte wat hem betreft op praktische bezwaren. Wel stemde hij in met het plan om meer Europese deskundigen aan te trekken en die als (landbouw-) adviseurs op een aan hen toegewezen locatie werkzaam te laten zijn.

Niet alleen voor de landbouw van de Indonesische bevolking maar ook voor de Europese cultuurondernemingen hadden zich ontwikkelingen voorgedaan die voorlichting door en bemoeienis van deskundigen hard nodig maakten. Voor de cultuurondernemingen gold dat plantenziektes en groeiende concurrentie op de wereldmarkt het nodig maakten rationeler te werk te gaan. Europese planters hadden daarop al gereageerd door de oprichting van eigen proefstations of door het

10 Creutzberg, *Ekonomisch beleid*, eerste stuk, document 56: nota "Inspecteur van de inlandsche landbouw (J. van Breda de Haan) aan minister van koloniën (Fock)", 24 juni 1907, 313-320.

geven van onderzoeksopdrachten aan 's Lands Plantentuin, toen al ruim tachtig jaar gevestigd in Buitenzorg.

Landbouwvoorlichting kreeg volle aandacht na het aantreden van Treub's opvolger, H.J. Lovink, in december 1909. Lovink verlegde het accent van onderzoek naar voorlichting, omdat zo het door hem gewenste rechtstreekse contact tussen enerzijds het wetenschappelijk onderzoek en anderzijds de praktijk op het boerenbedrijf gerealiseerd kon worden. De oprichting van de Landbouwvoorlichtingsdienst (LVD) in 1910 betekende dat vanaf dat moment voorlichting steeds meer en systematisch aandacht zou krijgen. De uitbouw van de LVD en de evolutie in zijn strategie zullen in het nu volgende min of meer chronologisch aan de orde gesteld worden.

3. Een aarzelend begin

Gedurende de eerste jaren van het bestaan van het Departement van Landbouw werden de activiteiten ervan beperkt door een groot gebrek aan mankracht. Voor de LVD gold dat evenzeer. Toen in 1911 en 1912 zich in grote delen van Zuidoost Azië een reeks misoogsten voordeed, stegen de rijstprijzen, waardoor in Nederlands-Indië overheidsinterventie nodig werd geacht. Ontwikkelingen van de wereldhandel werden beter geobserveerd. Uitvoer van rijst werd verboden en de rijstproductie in Indonesië zelf werd bevorderd. De omzetting in 1911 van het Departement van Landbouw in dat van Landbouw, Handel en Nijverheid bracht de verbinding tussen landbouw en handel tot uiting. De groei van taken zorgde voor een groei van het aantal beamtten bij het Departement van Landbouw, maar de uitgaven ten behoeve van de landbouwvoorlichting bleven achter bij de groei van het departement in het geheel.

Belangrijk was dat met de instelling van de LVD de lijn tussen onderzoek en toepassing werd verkort. Na 1905 en vóór de instelling van de LVD onderhielden de ambtenaren van het Binnenlands Bestuur nog het contact met de bevolking op het vlak van landbouwzaken. De landbouwadviseur, in dienst van het nieuwe departement, adviseerde de Binnenlandse Bestuurder, en trad als zodanig niet rechtstreeks in contact met de landbouwende bevolking. Met de instelling van de LVD veranderde dit: de nu zo genoemde landbouwlerearen kregen de bevoegdheid om bij de voorlichting wel rechtstreeks in contact te treden met de landbouwers, maar dat wel in zo goed mogelijk overleg met het Binnenlands Bestuur. Het is van belang te beseffen dat het werk van de LVD toen vooral bestond uit de overdracht van landbouw-technische kennis en informatie. Toepassing van uit onderzoek voortgekomen kennis werd hoogstens incidenteel ingepast in plaatselijke omstandigheden.

Deze aanpak paste ook in het denken over overheidstaken in die tijd. Bij de beleidsbepaling zoals die in Nederland aan het einde van de negentiende eeuw

had plaatsgevonden bij de opzet van landbouwvoorlichting in Nederland, had de overheid niet verder willen gaan dan het aanbieden van kennis aan boeren.¹¹ De boer stond vrij die kennis al of niet te gebruiken voor verbetering van zijn productie. Vormen van directere steun waren nadrukkelijk afgewezen. Op basis van liberale principes werd ervan uitgegaan dat de boer, 'gedreven door wel-begrepen eigenbelang', heus wel de aangeboden kennis zou aanvaarden om tot verbetering van zijn productie te komen.¹² Hoe in Indonesië van de al in Nederland opgedane ervaring met landbouwvoorlichting geprofiteerd werd, is niet duidelijk. Lovink kende, toen hij aangesteld werd als directeur van het departement, de Nederlandse landbouw zeer goed dankzij een indrukwekkende carrière in die sector. Ook is bekend dat toen de voorlichting als een op zichzelf staande taak erkend werd, getracht is landbouwleraren met ervaring uit Nederland aan te trekken, zonder succes overigens.¹³

1918 was om meerdere redenen een belangrijk jaar voor de LVD. In het eindrapport van de 'Mindere Welvaart commissie was naar voren gebracht dat de economische aspecten van de landbouw even belangrijk geacht dienden te worden als de technische aspecten. Dat inzicht leidde tot de opzet van een Bureau Landbouweconomie binnen het departement. Hiermee werd, zoals hieronder uitgewerkt zal worden, een basis gelegd voor een bredere aanpak bij het voorlichtingswerk. Van belang was ook met het oog op latere ontwikkelingen, dat in Wageningen de Rijks Hogere Landbouwschool omgedoopt werd in de Landbouw Hogeschool. Het departement in Nederlands-Indië had erg op die omzetting aangedrongen. Ook hier treffen we een punt waar Lovink zich zeer over bekommerd had. Toen hij in Nederland de functie van directeur-generaal van de afdeling Landbouw op het ministerie had bekleed, had hij zich zeer ingespannen voor de creatie van onderzoeksräume voor leraren van de Rijkslandbouwschool, omdat bij de concentratie van onderzoek binnen speciale proefstations, onderwijs en onderzoek te zeer gescheiden waren. De vereiste reorganisatie leidde in 1904 tot de creatie van de Wageningse Rijks Hogere Land- Tuin- en Bosbouwschool, die een wetenschappelijke opleiding diende te verzorgen.¹⁴ In 1918 werd de verheffing tot Landbouwhogeschool een feit. Verwacht werd dat met een aantrekkelijker opleiding het gebrek aan deskundig personeel bij de LVD vanzelf zou worden opgelost.

Ondanks de veranderingen spraken de werkzaamheden van de LVD in deze periode niet tot de verbeelding. De contacten met de onderzoeksafdelingen in Bui-

11 E.W. Hofstee, *Sociologische aspecten van de landbouwvoorlichting* (Wageningen 1953) 3-5.

12 Ibidem, 5.

13 T.J. Lekkerkerker, *Het landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië* (Batavia 1921) 7.

14 J. van der Haar, *De geschiedenis van de Landbouwniversiteit Wageningen; Van school naar Hogeschool, 1873-1945* (Wageningen 1993) 103-111.

tenzorg waren schaars. Doordat er door de landbouweraren veelvuldig ad hoc en op basis van eigen initiatief en verantwoordelijkheid gewerkt werd, ontbrak coördinatie binnen de Dienst. De opzet van een nieuwe Afdeling Landbouw binnen het departement in 1920, waarin voorlichting en onderwijs bijeen werden gebracht onder leiding van een eigen directeur moest daar verbetering in brengen. Daarmee was de LVD klaar om een nieuwe fase in te gaan.¹⁵

4. Een zelfverzekerd optreden

De nieuwe inbedding van de LVD in het departement miste zijn uitwerking niet. Met een eigen leiding kon niet alleen de positie van de dienst beter verdedigd worden, maar kon ook een betere coördinatie van de taken gerealiseerd worden. In 1921 liet het nieuwe Hoofd van de Afdeling Landbouw Van der Stok door de landbouweraren een onderzoek verrichten naar de inrichting en het functioneren van het boerenbedrijf in de diverse ressorten. Met een rondschriften riep Van der Stok op tot het systematisch verzamelen van allerlei gegevens die informatie konden verschaffen over het management van het Indonesisch boerenbedrijf.¹⁶ In het laatste kwart van de negentiende eeuw waren er ook wel gegevens verzameld over de bedrijfsvoering van de Javaanse boer, maar daaropvolgend was vrijwel geen aandacht meer geschonken aan vergelijkend onderzoek. In het door Van der Stok geïnitieerde onderzoek lag een belangstelling ten grondslag die verder reikte dan het technische aspect van de Indonesische landbouw alleen. Het maakt duidelijk dat het bewustzijn dat de Indonesische landbouw een zeer gedifferentieerd beeld vertoonde en dat oplossingen voor problemen in de ene streek niet hoefden te werken in een andere regio.

De verplichting voor elke landbouweraar jaarlijks een activiteitenplan op te stellen dwong de voorlichters tot observatie in het eigen ressort. Ook daarmee werd de belangstelling voor het reilen en zeilen binnen het inheemse landbouwbedrijf bevorderd. Daarnaast vond in 1922 een naamsverandering plaats: de voorlichters werden van 'landbouweraren' 'landbouwconsulenten'. Onder die naam zouden zij voortaan door het leven gaan. Dat suggereert op zijn minst een verandering in de kijk op de functie van de voorlichter: een overstap van onderrecht naar advies.

15 *Jaarboek van het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel* (1920) 103.

16 Van der Stok, 'Rondschriften', 17 februari 1921, in: *Mededeeling van de Afdeling Landbouw* 6 (1923) 56-57. Van der Stok toonde zich overigens in het algemeen in geordend onderzoeker: hij zette vanaf 1923 het Jaarverslag van de LVD anders op. Werden tot het verslag van 1923 alle gegevens per ressort gepresenteerd, sommige ressorts uitgebreider dan andere, het verslag vanaf 1923 is op de eerste plaats thematisch geordend en daardoor evenwichtiger van opbouw.

De in 1923 aan de LVD gegeven opdracht een zelf-onderzoek te verrichten, met als taak het eigen bestaansrecht te bewijzen, leidde tot een overdenking betreffende het bestaansrecht van de dienst.¹⁷ Heel expliciet werd nu verklaard dat niet overdracht van technische verbeteringen de spil vormde van goed voorlichtingswerk, maar dat het economische en sociale raamwerk van het boerenbedrijf veel meer aandacht moest verdienen. De voorlichters spraken de intentie uit zich niet blind te willen staren op overdracht en toepassing van technische verbeteringen; zij zouden agrarische productie gaan plaatsen in de economische en sociale context van het boerenbedrijf.

Deze oriëntatie op de landhuishoudkunde, de agronomie, werd bezegeld met het in het leven roepen van het tijdschrift *Landbouw* door de Vereniging van Landbouwconsulenten. In de inleiding van het eerste nummer werd specifiek gewezen op de aandacht die het tijdschrift zou gaan geven aan de economische aspecten van de landbouwwetenschap.¹⁸ Die belofte werd waargemaakt: in alle jaargangen is de landhuishoudkunde aan de orde geweest, in algemene zin, of toegespitst op de voortbrenging van een specifiek product. Daarnaast werden ook thema's als bedrijfsleer en landbouwstatistiek onder de aandacht van de lezer gebracht. Bij al deze onderwerpen valt op dat veelvuldig publicaties van buitenlandse origine besproken werden, terwijl ook verslag gedaan werd van een aantal congressen in zowel binnen- als buitenland.

De steun van overheidswege voor de landbouwvoorlichtingsdienst was duidelijk verworven. De dienst had daar zelf alles aan gedaan, maar de conjuncturele ontwikkelingen hadden wel een handje geholpen. Een korte depressie aan het begin van de jaren twintig had geleid tot signalen over economische achteruitgang bij de Indonesische bevolking. Daarbij was de aandacht gevestigd op de belastingdruk die door de bevolking moest worden verdragen. Een daartoe ingestelde commissie kreeg in 1925 de opdracht het zogenaamde tweede welvaartsonderzoek uit te voeren. Het uitgebrachte rapport leidde tot een versterking van de welvaartsdiensten.¹⁹ Hieraan konden plannen tot vergroting van de LVD worden ontleend.

De onstuimige ontwikkeling van de LVD na 1920 komt ook naar voren van de ontwikkeling van het personeelsbestand.

17 E. de Vries, 'De welvaartsdiensten', in: H. Baudet en I.J. Brugmans, red., *Balans van beleid* (Assen 1961) 267-288, aldaar 274.

18 J.E. van der Stok, 'Ter inleiding', *Landbouw* 1 (1925) 4.

19 P. Creutzberg, *Het economisch beleid in Nederlandsch-Indië; capitata selecta; Een bronnenpublicatie*. Tweede stuk (Groningen 1974) 5.

Tabel 1. *Personeel van de Landbouwvoorlichtingsdienst (1908-1924)*

Jaar	1908	'12	'14	'18	'22	'24
Rang:						
Inspecteur	2	2	2	2	3	3
Landb.consulent	5	12	10	22	33	27
Adj.landb.consulent	35	?	69	56	67	

Bron: Jaarverslagen van den Landbouwvoorlichtingsdienst

Waren er in de jaren tot 1918 naast twee inspecteurs eerst 5 en later 10 tot 12 landbouwlerearen werkzaam, vanaf 1918 groeide het aantal landbouwlerearen, later landbouwconsulenten uit tot boven de dertig. Daarnaast trad een groeiend aantal assistent-lereren in dienst, afkomstig van de Middelbare Landbouwschool in Buitenzorg. Zij waren in de regel van Indonesische herkomst en werden ingezet in de streek waaruit zij afkomstig waren.

De werkzaamheden van deze ambtenaren werden via het departement gecoördineerd, zodat ook de ervaringen, opgedaan in de diverse ressorten, uitgewisseld konden worden. De onderbrenging van de activiteiten in de ressorten onder de verantwoordelijkheid van de provincies dreigde in de ogen van de landbouwvoorlichters de centrale coördinatie te frustreren. In 1926 en 1927 werden de regeringsvoorstellen daartoe uitvoerig bediscussieerd. De bezwaren lagen op twee hoofdpunten. Allereerst zou "(...) de verantwoordelijkheid en leiding en beslissing overgaan van het deskundige Departement naar de ondeskundige provinciale overheid".²⁰ Daarnaast dreigde het gevaar dat de landbouwconsulenten en de onder het departement ressorterende onderzoeksinstituten verder uit elkaar zouden groeien. De decentralisatie is op 1 januari 1930 toch doorgevoerd. Het probleem van de gebrekkige communicatie tussen enerzijds de LVD en anderzijds de onderzoeksinstituten is blijvend als een gebrek ervaren, dat pas opgelost is bij de instelling van het Departement van Economische Zaken in 1934. Toen werden de Afdeling Landbouw van het voormalige Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel en het Algemeen Proefstation voor de landbouw beide ondergebracht in de Dienst van den Landbouw. Het wegvallen van een centrale instantie voor de landbouwvoorlichting, het eerstgenoemde bezwaar, is in de praktijk niet gebleken. Weliswaar bracht de decentralisatie met zich mee dat de provinciale overheden de uitgaven voor de onder hun verantwoordelijkheid vallende voorlichters

20 M.B. Smits, 'De reorganisatie van de landbouwvoorlichting', voordracht voor het congres van de Vereeniging van Landbouwconsulenten in Nederlandsch-Indië, gehouden op 13 juli 1926, in: *Landbouw*, 2 (1926-27) 72-86, aldaar 75.

zelf moesten budgetteren, maar bij de uitvoering van de taken bleef er voldoende afstemming bestaan. Het voortgezette bestaan van het Jaarverslag van den Landbouvoorlichtingsdienst is daar ook een uiting van. Daarnaast boden de dienstvergaderingen van de LVD de mogelijkheid tot uitwisseling van nieuwe inzichten en ontwikkelingen. Tussen de jaren 1920 – 1930 werden er elf gehouden. Weliswaar viel de tot 1930 aangehouden frequentie na 1930 vanwege de bezuinigingen zeer fors terug – de eerstvolgende bijeenkomst vond plaats in 1937 –, dat neemt niet weg dat gedurende het eerste decennium de opgetreden problemen en de daarvoor bedachte oplossingen vrij grondig besproken werden. Het tijdschrift *Landbouw* werkte daarbij zeer ondersteunend. Zeer vele voorlichters rapporteerden regelmatig hun bevindingen bij hun werk in het eigen ressort in dat tijdschrift of in de door het departement uitgegeven reeks (*Korte Mededeelingen van de Afdeling Landbouw*). Er kan zonder enig bezwaar geconcludeerd dat de beampten van de LVD bereid waren te leren van elkaars ervaringen en dat de aanpassingen en ontwikkelingen in het beleid van de LVD gerelateerd kunnen worden aan die opstelling van de voorlichters.

5. Bedrijfstypes centraal gesteld

De groei van het personeelsbestand zette door vanaf 1925. Het aantal consulenten kwam in 1928 en 1930 ruim boven de 50. Toch is het natuurlijk van belang te beseffen dat de toename van het aantal consulenten misschien wel indrukwekkend is, maar dat dat aantal afgezet tegen de omvang van de bevolking op Java en de eilanden daarbuiten, en de omvang van de landbouwgebieden die door de voorlichters bestreken dienden te worden, zeker niet tot de verbeelding spreekt.

Was gedurende de eerste drie decennia van de twintigste eeuw de overheid steeds terughoudend geweest om in de economie in te grijpen, de crisis van de jaren

Tabel 2. *Personeel van de Landbouvoorlichtingsdienst (1928-1942)*

Jaar:	1928	'30	'35	'36	'40	'42
Rang:						
Inspecteurs	3	7	6	6	9	9
Landb.consulent	53	56	?	52	95	71
Adj.landb.consulent	123	117	127	131	139	147

Bron: Jaarverslagen van den Landbouvoorlichtingsdienst

dertig hielp die overheid geheel over de aarzeling heen. Met name op het terrein van de handel kondigde het gouvernement vele maatregelen af, die de door het liberale denken gestelde grenzen overschreden. Aanvankelijk hield de overheid vol dat het om tijdelijke maatregelen ging, steeds ter bestrijding van de gevolgen van de crisis, maar al spoedig werd duidelijk dat zich uitbreidende overheidsbemoeienis een blijvende ontwikkeling was, die overigens aansloot bij ontwikkelingen in veel andere landen.²¹ De instelling van het departement van Economische Zaken markeerde die omschakeling. De crisis van de jaren dertig had ook voor de LVD directe gevolgen. Doordat de crisis zich vooral uitte in scherp dalende exportprijzen werd ook de overheid getroffen door sterk dalende overheidsinkomsten. Bedroegen die inkomsten in 1929 nog 523.6 miljoen gulden, in 1933 waren die teruggevallen tot 256.7 miljoen gulden. De ministers van koloniën S. de Graaff en Colijn drongen aan op grote bezuinigingen op de overheidsuitgaven. In 1929 besteedde het gouvernement 515.2 miljoen gulden, maar in 1933 waren de uitgaven al teruggebracht tot 378.2 miljoen gulden, om in 1935 291.6 miljoen gulden te bedragen.²² Dit waren bezuinigingen van formaat waar ook het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel en later dat van Economische Zaken hun aandeel aan moesten leveren.

Ook bij de LVD waren de bezuinigingen voelbaar. Bij de planning van activiteiten was dankzij de volledige erkenning van het belang van de landbouwvoorlichting uitgegaan van toename van de personeelsomvang. Als gevolg van de bezuinigingen moest de groei omgebogen worden. De totale personeelsomvang kon slechts door kunstgrepen en dankzij de kortingen op ambtenarensalarissen op het peil van 1928 gehouden worden.²³ Bij dat alles nam juist in de jaren dertig de aandacht voor de Indonesische landbouw, en speciaal de voedselproductie, sterk toe. Door de crisis in de exportsector vielen vele Indonesiërs voor hun inkomen terug op de productie voor eigen gebruik. Omdat de suikersector landbouwgrond afstootte, kon het areaal voor de rijstproductie uitgebreid worden. Bevordering en bescherming van de voortbrenging van rijst waren belangrijke doelstellingen van de overheid.

In de jaren 1925-1934 was de verschuiving naar agronomisch onderzoek doorgezet. De sociaal-economische structuur van de agrarische samenleving werd daarbij op de voorgrond geplaatst. Het eerder genoemde onderzoek van Van der Stok, later hoogleraar Tropische Landbouw in Wageningen, had de basis gelegd voor

21 G.H.A. Prince en H. Baudet, *The Netherlands and the Indies; The battle against the crisis in the thirties*, Research memorandum, Institute of economic research, Groningen University (Groningen 1984).

22 Creutzberg, *Ekonomisch beleid*. Derde stuk (Groningen 1975) 959.

23 J.G.B. Beumée, 'De landbouwvoorlichtingsdienst in de laatste jaren', *Landbouw*, 13, no.7/8 (1937) 54-57.

inzicht in het functioneren van het boerenbedrijf. In de jaren dertig werd 'bedrijfsontleding' het sleutelwoord. Het in 1918 opgezette Bureau Landbouweconomie speelde daarbij een vooraanstaande rol. De aan dat bureau verbonden E. de Vries brak in 1930 op het elfde congres van Ambtenaren bij de Landbouwvoorlichting in Nederlandsch-Indië een lans voor bedrijfsontledingen. Hij riep op tot het verrichten van systematisch onderzoek.²⁴ Met zijn definiëring van 'bedrijfsleer' maakte G.J. Vink later duidelijk dat het niet ging om waarnemingen van buitenaf, maar om "(...) kennis van het landbouwbedrijf, a.h.w. van binnen uit gezien, dus uit het oogpunt van den boer. (...) Het is de studie van de wijze, waarop de boer welvaart (voordeel) zoekt".²⁵ Die aanpak effende de weg naar een institutionele aanpak van de welvaartsproblematiek. Specifieke elementen van het Indonesische landbouwbedrijf, zoals gebondenheid aan de gemeenschap en grondbezitsvormen, kregen daarmee centrale aandacht.

Om het onderzoek en de daaruit voortkomende voorlichting realiseerbaar te maken, werden ressorten opgedeeld in zogenaamde eenheidsgebieden, waar dankzij het bestaan van bepaalde bedrijfstypes lokaal onderzoek verricht kon worden. De te bestuderen eenheid en de aanpak van het onderzoek lijkt op de nog recente benadering binnen het terrein van de plattelandsontwikkeling die met het begrip *farming systems* aangeduid wordt. Perk duidde de ontwikkeling in de voorlichting als volgt: bewoog de voorlichting zich in haar eerste fase op het technische vlak (bestempeld als detailvoorlichting), later werd het accent verschoven naar de economische aspecten van het landbouwbedrijf (arbeids-, cultuur- en partiële bedrijfsontledingen), en in derde instantie werd erkend dat ook sociale aspecten van de samenleving van invloed zijn op de ontwikkeling van de Indonesische landbouw. Hieruit ontstond een voorkeur voor streekonderzoek waarin geografisch begrensde homogene landbouwgebieden of eenheidsgebieden centraal stonden. Het homogene karakter werd bepaald door het voorkomen van hetzelfde bedrijfstype of landbouwstelsel.²⁶ Een goed voorbeeld van een dergelijk onderzoek is te vinden in het boek van Schophuys over het Barito-bekken op Borneo, waarin de fysisch-geografische karakteristieken en de in de regio voorkomende bedrijfstypen bestudeerd zijn.²⁷ Schophuys verbond aan een uitgebreide beschrijving van het landschapsbeeld, het klimaat en de waterhuishouding van het door hem bestudeerde gebied een uitgebreide uiteenzetting over de wijze waarop de

24 E. de Vries, 'De cultuur- en bedrijfsontledingen in den inlandschen landbouw', *Landbouw*, 6 (1930/31) 110-173.

25 G.J. Vink, *De grondslagen van het Indonesische landbouwbedrijf* (Wageningen 1941) 15.

26 A. Perk, *Enkele aspecten van het overheidsbeleid t.a.v. de ontwikkeling van de autochtone landbouw in Indonesië in de periode 1870-1942* (Wageningen s.a.) 11-14.

27 H.J. Schophuys, *Het stroomgebied van de Barito; Landbouwkundige kenschets en landbouwvoorlichting* (Wageningen 1936).

landbouwvoorlichting daar ingericht zou moeten worden. Schophuys deed een serieuze poging het voorlichtingswerk aan te laten sluiten bij de karakteristieken van de plaatselijke landbouw. In de slotbeschouwing waarschuwde hij voor het gevaar van het niet-beklijven van productieverbeteringen. "Men vergeet te vaak, dat de volkshuishouding als een uurwerk is, dat drie raderen bezit, die nauwkeurig in elkaar grijpen: bestuur, voorlichtingsdiensten en bevolking. Wanneer de raderen van bestuur en techniek te snel loopen, kunnen de fijne tandjes van het inheemsche volksleven wel eens breken. (...) Wij moeten er met andere woorden steeds op bedacht zijn, de bevolking actief te doen deelnemen aan alle maatregelen, die bestemd zijn tot verhoging van de welvaart,..."²⁸ Ook de proefschriften van G.J. Vink en W.J. Timmer hebben duidelijk gemaakt dat de landbouwvoorlichting in Indonesië al voor de Tweede Wereldoorlog serieus genomen werd.²⁹

Ook de voorlichting zelf werd veel kleinschaliger van opzet. Voorzichtig werd er gestreefd naar een afstemming van de voorlichting qua methode en aanpak op traditioneel gegroeide landbouwstelsels. Centraal stond de vraag hoe de Indonesische boer zo goed mogelijk te bereiken om uiteindelijk te bereiken dat, zoals we dat nu zeggen, *sustained growth* gerealiseerd zou kunnen worden. De eerste stap was de verschuiving van informatieverstrekking aan de individuele boer (met een op westerse verworvenheden gebaseerde benadering) naar collectieve voorlichtingsactiviteiten. Door een grotere bekendheid met de Indonesische situatie werd duidelijk dat de Indonesische boer zo sterk verbonden was met de eigen gemeenschap, dat vast kwam te staan dat de informatieverstrekking het best op een groep binnen de *desa*, het dorp, gericht kon worden. Daarnaast was ook duidelijk geworden dat voorlichting gericht op jongeren de positie van de ouderen binnen de Indonesische samenleving miskende. Ook deze constatering pleitte ervoor in groepsverband voor te lichten, waaruit ook nog wel eens aanzetten tot coöperatievorming konden voortkomen.³⁰

Deze ontwikkelingen hadden ook invloed op de wijze waarop landbouwvoorlichters naar de door hen genoten opleiding keken. Er werd kritiek geuit op de kloof tussen de onderwezen theorie en de praktijk in het koloniale Indonesië. De Vereniging van Landbouwconsulenten bracht die kritiek per brief onder de aandacht van de Senaat van de Landbouw Hogeschool in Wageningen. De opleiding zou te theoretisch zijn en te zeer gericht op landbouwtechnische aspecten. Kennis betreffende agrarische economie en management kwam in het geheel niet aan de

28 Schophuys, *stroomgebied van de Barito*, 169.

29 Vink, *grondslagen van het Indonesische landbouwbedrijf*; W.J. Timmer, *Object en methode der sociale agronomie; vijf landhuishoudkundige opstellen betreffende enkele grondslagen eener doorschouwende en rationeele methodiek der landbouwvoorlichting in Indonesië* (s.l. 1947).

30 Perk, *Enkele aspecten van het overheidsbeleid*, 7-9.

orde, terwijl dat nu juist het studie-object bij uitstek was geworden bij de LVD.³¹ Korte tijd later werd in Wageningen plaats ingeruimd voor de Landhuishoudkunde in het curriculum voor de toekomstige landbouwconsulenten. De inrichting van het curriculum in Wageningen bleef een bron van onenigheid. Er werd gevraagd om meer toepasbare kennis van de economie van het Indonesische landbouwbedrijf.³²

Het jaar 1934 bracht voor de LVD een volgende reorganisatie. Bij de omzetting van het Departement van Landbouw, Handel en Nijverheid in het Departement van Economische Zaken, ingegeven door de steeds groter wordende neiging tot overheidsingrijpen als gevolg van de crisis, werden de afdeling Landbouw, waar de Voorlichtingsdienst ook toe behoorde, de afdeling Landbouweconomie en het Algemeen Proefstation voor de Landbouw samengevoegd tot de 'Dienst voor de Landbouw'. Hiermee was de LVD ook in organisatorische zin weer herenigd met het wetenschappelijk onderzoek, nadat de dienst daar in zijn beginjaren van losgeraakt was.

In de jaren na 1934 kon de Landbouwvoorlichting op de uitgezette lijn doorgaan. Academisch onderzoek, met name verricht in of onder de parapluie van Wageningen, ondersteunde de opvattingen zoals die na 1925 gemeengoed waren geworden. De boeken van H.J. Schophuijs, G.J. Vink en W.J. Timmer zijn daar het teken van.

6. Het landbouwonderwijs

Landbouwonderwijs was in het vooroorlogse Indonesië sterk verbonden met de landbouwvoorlichting. Weliswaar was er ook landbouwonderwijs dat op daarvoor opgerichte scholen gegeven werd, maar het merendeel van de onderwijsactiviteiten lag toch in de sfeer van de voorlichting.

Het op landbouw gerichte onderwijs vond zijn oorsprong in de Landbouwschool in Buitenzorg, vanaf 1911 de Middelbare Landbouwschool. Die was opgericht om cursussen te verzorgen voor ambtenaren van het Binnenlands Bestuur en voor Indonesiërs van het 'Inlands Bestuur'. Toen na 1905 het voorlichtingswerk met behulp van demonstratievelden ingevoerd werd, waren vooral de Indonesische beampten die toezicht zouden gaan houden op de demonstratievelden en daar een wezenlijke taak in het voorlichtingswerk op zich zouden gaan nemen, de doelgroep. Zij konden na de opleiding de positie van adjunct-landbouwleraar/-consu-

31 Jannine Oostenrijk, *De Wageningse agronomen en de Landbouwvoorlichtingsdienst in Nederlandsch Indië 1905-1940* (doctoraalscriptie Groningen 1986)

32 J. van der Haar, *De Geschiedenis van de Landbouwuniversiteit Wageningen; Van school naar Hogeschool, 1873-1945* (Wageningen 1993) 184-185.

lent bereiken. Het onderwijsprogramma is naar aanleiding van opgedane ervaring enkele keren aangepast. Maar steeds is ernaar gestreefd het niveau van een Middelbare Landbouwschool in stand te houden, dat gelijkstond met dat van de soortgelijke onderwijsinstelling te Deventer.³³

Behalve op de Middelbare opleiding werd vanaf 1911 landbouwonderwijs gegeven op de zogenaamde Cultuurscholen in Malang en Soekaboemi. Was voor het volgen van de Middelbare Landbouwschool voortgezet onderwijs op het niveau van een driejarige HBS-opleiding vereist, voor het volgen van de opleiding op de Cultuurschool kon volstaan worden met lager onderwijs. De vakken op de Cultuurschool waren praktijkgericht. Landbouwonderwijs werd ook gegeven op de Kweekscholen met als doel toekomstige docenten in het lager onderwijs op het platteland in staat te stellen met kennis van zaken landbouwproblemen aan de orde te stellen. De motivatie om daaraan deel te nemen was niet erg bemoedigend.

In 1912 werd een eerste proef genomen met een desa-landbouwschool.³⁴ Hier was verhoging van het peil van het Indonesisch landbouwbedrijf het directe doel. Weliswaar leverde de school een aantal leerlingen met een diploma af, maar die kwamen, anders dan bedoeld, vrijwel niet in de plaatselijke landbouw terecht. Die oud-leerlingen zochten liever hun heil in ondernemingen of bij de LVD. Bijstelling van het programma leverde toch nog teleurstellende resultaten op. Weer bleken weinige opgeleiden in de landbouwproductie zelf aan het werk te gaan, omdat ze overheidsbanen prefereerden, of omdat er vanwege kapitaalsgebrek of vanwege de leeftijd voor hen (nog) geen mogelijkheden tot het opzetten van een eigen bedrijf waren. De afgestudeerden waren ook te jong om het mogelijk te maken dat de opgedane kennis een vruchtbare bodem vond binnen het familiebedrijf of in de eigen desa.

Pas in de jaren twintig werden betere resultaten bereikt. De praktijk werd heel nadrukkelijk op de voorgrond geplaatst door een aantal desa-landbouwscholen in te richten als bedrijfsscholen, als boerenbedrijven, waar de dagelijkse praktijk zo goed mogelijk werd nagebootst. De leerlingen huurden grond van de school en waren zelf verantwoordelijk voor de uitvoering van alle werkzaamheden. Door de schoolleiding werden tegelijkertijd verbeterde bebouwings- en bemestingsmethodes gedemonstreerd.³⁵ Landbouwconsulent De Mol tekende daar later bij aan dat blijvend contact met oud-leerlingen nodig was, en dat herhalingscursussen

33 T.J. Lekkerkerker, *Het landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië* (Batavia 1921) 11-12.

34 L.J. Vroon, 'Geschiedenis en vooruitzichten van het landbouwonderwijs in de provincie West-Java', *Landbouw*, 13 (1937) 507-547, aldaar 508.

35 Vroon, 'Geschiedenis en vooruitzichten', 514-518.

een vereiste waren om de landbouwbedrijfsscholen ook op de lange termijn succesvol te laten zijn.³⁶

Belangrijker bleek achteraf het informele, aan de voorlichtingsdienst gekoppelde onderwijs. Een vooropleiding was daarvoor geen vereiste. Bij dat informele onderwijs, waarbij anders dan bij het formele landbouwonderwijs, het departement van onderwijs niet betrokken was, stonden de al werkzame onderwijzers van de desascholen centraal. In 1921 werd gestart met de organisatie van de *goeroe*-cursussen. Het betrof vooral praktisch onderwijs, opgezet naar analogie van de landbouwbedrijfsscholen, dat ervoor moest zorgen dat de opgeleide onderwijzer bij de desabevolking zou overkomen als een man met praktische kennis en ervaring die om die reden ook waardering zou kunnen krijgen.³⁷ Enerzijds was het de taak van de onderwijzer van de desaschool het landbouwonderwijs onder te brengen in het totale onderwijspakket voor de desaschool-leerlingen, anderzijds was het nadrukkelijk de bedoeling ook de volwassen landbouwers te bereiken door voor hen cursussen te organiseren.

De activiteiten van de *goeroes* stonden onder directe begeleiding van ambtenaren van de LVD. Die hadden als taak ervoor te zorgen dat het gegeven desa-onderwijs toegespitst was op de behoefte en omstandigheden in de betreffende regio. Deze vorm van onderwijs bleek op den duur resultaat op te leveren. Na een aarzelend begin waren in de jaren 1921-1939 een groeiend aantal onderwijzers bereid de landbouwcursus te volgen en hun kennis door te geven aan de dorpsbewoners. Zo volgden uiteindelijk in 1939 515 onderwijzers de opleiding voor landbouwonderwijzers waarmee in dat jaar ongeveer 4000 landbouwers bereikt zouden worden. Voor de gehele periode 1922-1939 gold dat ongeveer 3000 desa-onderwijzers opgeleid zijn, waardoor ongeveer 33000 Indonesiërs een dorpscursus konden volgen.³⁸

Zoals ook bij de landbouwvoorlichting het geval was ging het vinden van de juiste aanpak bij het landbouwonderwijs met vallen en opstaan. Uiteindelijk duurde het twintig jaar voordat het onderwijs duidelijk vruchten ging afwerpen. De eerste pogingen om louter door presentatie van betere landbouwtechnieken de landbouwproductie te verbeteren, sloegen niet aan. Praktisch gericht, op de streek toegesneden onderwijs, verzorgd door iemand uit de eigen regio, bood betere garanties voor succes.

36 G.A. de Mol, 'Vijf en twintig jaren eenvoudig landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië', *Landbouw*, 13 (1937) 262-327, aldaar 268.

37 W. Stenvers, 'De ontwikkeling van het landbouwonderwijs in Nederlandsch-Indië', *Landbouw*, 6 (1930-31) 1-40, aldaar 9-10.

38 P. van der Eng, *Agricultural growth in Indonesia since 1880* (Groningen 1993) 114.

7. Visie op de Indonesische boer

De opkomst van de LVD had ook een discussie over de wijze waarop de Indonesische boer benaderd moest worden, op gang gebracht. Bij het Binnenlands Bestuur had altijd een zekere overeenstemming bestaan over de idee dat bij de invoering van veranderingen, of die nu bestuur, landbouwproductie of andere zaken betrof, een lichte vorm van dwang (*printah aloes*) te rechtvaardigen was. Omdat de Binnenlandse Bestuurders onwillekeurig door de Indonesische bevolking gezien zullen zijn als vertegenwoordigers van het koloniale gezag, zullen alle aanbevelingen waarschijnlijk geïnterpreteerd zijn als opgelegde maatregelen.

Toen de ambtenaren van de LVD in 1910 toestemming kregen direct in contact te treden met de inheemse bevolking werd de idee van zachte dwang door de landbouwdeskundigen onmiddellijk losgelaten en vervangen door de idee van overtuigen. Op de achtergrond van die discussie lag het uitgangspunt bij veel bestuursambtenaren dat de Indonesische boer niet steeds als een 'homo oeconomicus' zou zijn aan te merken. Deze gedachte werd bij de opkomst van de bedrijfsontledingen geheel gelogenstraft. De Indonesische boer bleek wel degelijk een calculerende producent te zijn die bewust de mogelijkheden en kosten van andere bemestingsmethodes, van andere zaadsoorten, van pesticiden en anderzootige vernieuwingen overwoog.

Hiermee begaven ze zich ook op het terrein van de discussie betreffende de denkbeelden van J.H. Boeke. Boeke had in 1910 een pessimistisch beeld gegeven betreffende de ontwikkelingsmogelijkheden van de traditionele Indonesische boer. Voor die boer was zijn plaats in de gemeenschap een elementair goed. Omdat voor die boer de sociale waarden belangrijker zouden zijn dan de maximalisatie van zijn individuele behoeftenbevrediging zou er een geweldige, onoverbrugbare kloof zijn ontstaan tussen enerzijds de dynamische, moderne westerse sector in Indonesië en de traditionele, statische dorpsamenleving op Java.³⁹ Boeke pleitte er dan ook voor om die samenleving met een andere economische theorie te benaderen en kwam zo tot zijn bekende 'Dualistische economie'. De Wageningse agronomen, zoals G.H. van der Kolff en E. de Vries waren helemaal niet geporteerd voor Boeke's ideeën. Zij relativeerden de verschillen en legden daarbij juist de nadruk op de overeenkomsten tussen de twee sferen. Heel duidelijk wezen zij het beeld van de niet-economisch handelende Indonesische boer af. Wel degelijk zou hij reageren op economische prikkels, zo zeiden zij uit ervaring te weten. De Vries zou zijn afkeer van Boeke's ideeën later nog eens krachtig tot uitdrukking

39 J.H. Boeke, *Tropisch-koloniale staathuishoudkunde; Het probleem* (Amsterdam 1910).

brengen: “There were absolutely no ‘Boekians’ in the field! (de LVD). We simply did not need Boeke’s theory to interpret what we observed.”⁴⁰

8. De LVD getoetst aan na-oorlogse visies op landbouwvoorlichting

In een artikel uit 1983, getiteld “Veranderende percepties in de voorlichting. Implicaties voor voorlichtingskundig onderzoek in de Derde Wereld”, heeft Huizinga een vijftal modellen van landbouwvoorlichting gepresenteerd.⁴¹

Het eerste model is het plantagemodel. Bij dit model gaat het eerder om een organisatiewijze dan om voorlichting. Kennisoverdracht vindt plaats via instructies of met behulp van dwang. De LVD heeft zich nooit bediend van een aanpak die met behulp van dit model omschreven kan worden. De landbouwvoorlichters zijn vanaf het begin heel duidelijk geweest over het niet gebruiken van dwang. Door overtuiging moest kennisoverdracht, en met name de acceptatie van die kennis tot stand gebracht worden. Daarmee verschilden ze van mening met een aantal binnenlandse bestuurders, die van mening waren dat in voorkomende gevallen zachte drang *-printah aloes-* en soms zelfs orders *-printah kras-* verdedigbaar waren als het erom ging technische verbeteringen ingevoerd te krijgen.

Het tweede model is het technische veranderingsmodel. Bij de voorlichting wordt er wel vanuit gegaan dat de betreffende boeren in vrijheid kunnen beslissen of zij de aangeboden innovatie accepteren of niet. De aangeboden verbetering is echter geheel op basis van westers denken tot stand gebracht zonder voeling met de samenleving of het bedrijf waar die innovatie moet worden toegepast. De innovatie is meestal geavanceerd. Andere auteurs spreken over de *Transfer of technology approach*. Kenmerkend is dat “outsiders’ overname van technologie bepleiten bij de boer die door de voorlichting gekozen is. Er staan de voorlichter diverse methodes ter beschikking om tot zijn doel te komen, zoals belangstelling wekken door demonstratie, met behulp van massamedia.

Dit model is bruikbaar bij de omschrijving van de werkzaamheden van de LVD in de twee eerste periodes, zoals die hierboven beschreven zijn. Allereerst de nadruk op onderzoek met alle nadruk op het technische aspect. Later voorlichting met gebruik van diverse middelen (demonstratie met behulp van demonstratievelden, landbouwonderwijs, het organiseren van wedstrijden voor boeren, waar-

40 Pierre van der Eng, ‘An observer of 65 years of socio-economic change in Indonesia: Egbert de Vries’, *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, vol.27, no.1 (april 1991) 39-55, aldaar 43.

41 Bert Huizinga, ‘Veranderende percepties in de voorlichting; Implicaties voor voorlichtingskundig onderzoek in de Derde Wereld’, in: K.J. Blokker e.a., *In de ban van de voorlichtingskunde* (Wageningen 1983) 16-36.

bij de best geslaagde aanplantingen etc. beloond worden) waarbij zowel de voorlichter als zijn product waarschijnlijk als buitenstaander beschouwd worden.

Het derde model is het marktsegmentatiemodel. Hierbij wordt het uniforme en technologische geavanceerde voorlichtingsaanbod als riskant beschouwd. Er moet aandacht komen voor doelgroepen: dat kunnen bepaalde bedrijfspgroepen zijn, of te onderscheiden bedrijfstypen binnen een sector. Bij het marktsegmentatiemodel start de aanpak bij de problemen van bepaalde doelgroepen. Voorlichting bestaat in dat geval niet alleen uit het aandragen van mogelijke oplossingen en verbeteringen, maar ook uit het onderzoek dat met behulp van het contact met de ontvangers, tot stand kan komen. Meestal blijkt daarbij ook dat niet-technologische factoren een sta-in-de -weg vormen.

Hier kunnen, wat de LVD betreft, aspecten van de strategie uit met name de derde periode herkend worden. Onderzoek bij de LVD reikte toen duidelijk verder dan het technische aspect. De consultants stelden zich bij onderzoek open voor bedrijfsstelsels, waarmee zij tot dan toe niet vertrouwd waren geweest. Er werd ruimte gegeven aan bestaande tradities. Door bestudering van kleinere eenheden kwamen de genoemde bijzonderheden makkelijker naar voren.

Het vierde en het vijfde model, namelijk het functionele groepen-model en het institutie-vormende model gaan uit van participatie en interactie bij het vaststellen van de voorlichtingsstrategie. In feite wordt van de 'ontvangers' zelf gevraagd de problemen te duiden.

Die stap heeft de LVD niet meer gezet.

Dat neemt niet weg dat de vergelijking met na-oorlogse modellen van voorlichting duidelijk maakt dat de LVD op basis van *trial and error* een aantal fasen doorgegaan is, waardoor uiteindelijk die voorlichting door de LVD allesbehalve primitief is te noemen.

9. Conclusie

In de activiteiten van de LVD valt een duidelijke progressie waar te nemen. Daarom is het zo verrassend dat de ervaringen van de LVD vrijwel geen rol lijken te hebben gespeeld in de praktijk van de voorlichting na de Tweede Wereldoorlog. Met andere woorden: het lijkt erop dat het wiel opnieuw is uitgevonden. Ook is het opvallend dat publicaties over de activiteiten en ervaringen van de LVD, ook van oud-Wageningse onderzoekers, geen rol gespeeld hebben of spelen in de naoorlogse literatuur op het terrein van de voorlichtingskunde.⁴²

42 Zie bijvoorbeeld het veel gebruikte handboek van de Wageningse hoogleraar Niels Röling, *Extension science; Information systems in agricultural development* (Cambridge 1988).

Daarvoor valt een verklaring te geven. In het hierboven geschetste beeld is de LVD bijna geïsoleerd uit de context, namelijk die van de koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië. De LVD heeft natuurlijk wel in die context gefunctioneerd. In de tijd van dekolonisatie na 1945 was het niet voor de hand liggend koloniale verworvenheden, ook op wetenschappelijk gebied, naar voren te halen. Bij de heroriëntatie in Wageningen is daardoor onvoldoende recht gedaan aan de opgebouwde expertise op het terrein van tropische landbouwvoorlichting. De LVD was een idealistisch ingestelde groep, die zich verbonden had met het doel van de welvaartspolitiek: vergroting van de agrarische productie, en daardoor van de welvaart van de Indonesische bevolking. Daarbij gingen zij eerst paternalistisch te werk, maar proefondervindelijk stelden zij zich steeds meer open voor de specifieke karakteristieken van de Indonesische samenleving. Ook stelden zij vast dat van streek tot streek zich grote verschillen konden voordoen in de bedrijfsvoering in de Indonesische landbouw, afhankelijk van het samenspel van economische, sociale en juridische aspecten in de samenleving.

Dat door de beampten van de LVD de voorlichtingstaak serieus is opgevat, daarover hoeft geen twijfel te bestaan. De volgende vraag is dan: hoe serieus is het werk van de LVD genomen door het gouvernement in Indonesië in de eerste helft van de twintigste eeuw? Tot ongeveer 1923 heeft de LVD voor zijn bestaansrecht moeten vechten. Daarna was er duidelijk sprake van erkenning. Qua personeelsomvang kon de dienst groeien. Die groei bleef echter achter bij de toename van het totale aan het departement van Landbouw toegewezen budget, en ook bij die van de departementen van Onderwijs en Openbare Werken (irrigatie). Ook is de landbouwvoorlichting tijdens de crisis van de jaren dertig niet gespaard. Natuurlijk kan altijd gesteld worden dat er op het terrein van de landbouwvoorlichting veel meer gedaan had kunnen worden. Maar het is, zo is gebleken, de uitgedragen boodschap, die telt.